

MORALENS GEOMETRI

1. INLEDNING

Man kan inte såga itu en planka med en kofot, i alla fall inte med någon större precision. Kofoten passar bättre för att bryta sönder en ruten lagårdsdörr. På motsvarande sätt förhåller det sig med filosofiska problem. Det finns inte *en* metod som löser alla problem. Olika filosofiska frågor kräver olika metoder. Detta tycks en del filosofer ibland glömma bort.

Begreppsanalys kan säkert vara nyttigt för att undanröja vissa språkliga missförstånd. Men de filosofiska problem vi kan lösa genom att *endast* utröna meningen hos begrepp är lätt räknade. Man kan inte snickra särskilt mycket med bara en fogsvans. På liknande sätt förhåller det sig med tankeexperiment. Visst kan det ibland vara befogat att begrunda intuitioner om mer eller mindre fantastiska hypotetiska scenarier. Men att bara förlita sig på tankeexperiment räcker inte långt.

I denna artikel vill jag ge ett smakprov på en ny filosofisk metod som jag menar kan användas för att lösa vissa typer av moraliska problem. Den metod jag vill slå ett slag för är avsedd att tillämpas på problem som traditionellt brukar avhandlas inom den tillämpade etiken, vilka sällan behandlats på ett stringent sätt i litteraturen. Min metod är baserad på geometriska begrepp och resonemang.¹ Inspirationskällan är lundafilosofen Peter Gärdenfors flitigt citerade tankar om konceptuella rum, som jag alltså tror kan utvecklas i en riktning som gör dem applicerbara på moraliska frågor. En mer detaljrik presentation av min geometriska metod utvecklar jag i boken *The Ethics of Technology: A Geometric Analysis of Five Moral Principles* (OUP 2017).

2. VILKET PROBLEM ÄR DET SOM SKA LÖSAS?

Den geometriska metoden kan användas för att analysera vardagliga såväl som mindre vardagliga moraliska frågor. Utgångspunkten är den ganska allmänt accepterade distinktionen mellan normativ etik och till-

1. Som kommer att framgå skiljer sig min användning av geometri ganska mycket från Shelly Kagans i *The Geometry of Desert* (OUP 2012).

lämpad etik. Normativ etik syftar till att ta reda på vilka icke-moraliska egenskaper, om några alls, som alla riktiga handlingar har gemensamt. Vad är det, rent generellt, som gör riktiga handlingar riktiga? Den tillämpade etiken syftar till att besvara en annan sorts fråga, som jag tror bäst kan formuleras så här:

Vilka handlingar, i en viss konkret situation, har vi starkast moraliska skäl att tro är riktiga, givet den begränsade och ibland otillförlitliga information vi har tillgång till?

En närbesläktad distinktion är den mellan moraliska riktighetskriterier och beslutsmetoder. Många utilitarister menar exempelvis att det som gör riktiga handlingar riktiga är att de *faktiskt* har bäst konsekvenser, varför en rimlig beslutsmetod är att maximera de *förväntade* konsekvenserna. I långa loppet kommer det då nämligen att i genomsnitt gå åtminst lika bra som om man hade använt någon alternativ beslutsmetod.

Enligt mitt sätt att se på saken handlar tillämpad etik *inte* om att hitta en beslutsmetod som matchar ett givet riktighetskriterium. En del av problemet är nämligen att vi inte vet, åtminstone inte med full säkerhet, vilket riktighetskriterium som är det riktiga. (Torbjörn Tännsjö och andra utilitarister får ursäkta, men om de hävdar motsatsen far de med osanning.) Så även om vi skulle lyckas para ihop varje möjligt riktighetskriterium med en lämplig beslutsmetod skulle inte det lösa problemet. Vi vet helt enkelt inte vilket av alla möjliga ordnade par av riktighetskriterier och beslutsmetoder vi bör välja.

På senare tid har det även förts en angränsande debatt om moralisk osäkerhet. Ted Lockart med flera tänker sig att vi kan tillskriva epistemiska sannolikheter till vilket riktighetskriterium som är det rätta, och sedan välja ett alternativ som maximerar det förväntade moraliska värdet. Som Lockart själv påpekar är emellertid denna tankegång problematisk, bl.a. därför att den förutsätter interteoretiska jämförelser av moraliskt värde. Så inte heller denna ansats tycks användbar för tillämpade etiker.

Kontentan av min kortfattade litteraturoversikt är att den tillämpade etikens uppgift inte kan lösas med något av de ovan nämnda standardverktygen. Vi behöver tänka nytt. Vi behöver en ny metod.

3. DEN KATOLSKA METODEN OCH MELLANNIVÅPRINCIPER

Innan jag introducerar min geometriska metod vill jag nämna ytterligare två metoder inom den tillämpade etiken, som åtminstone bland

moralfilosofer har betydligt färre anhängare än de ovan nämnda. I stället för att motivera varför jag diskuterar dessa två metoder ber jag läsaren vara tålmodig. Det kommer snart bli uppenbart varför jag spelar ut mina kort som jag gör.

Den första metoden är den katolskt färgade teoribildning som på engelska kallas *casuistry*. På akademisk svenska kan man kanske säga "kasuistik", men låt oss för enkelhets skull säga "den katolska metoden". Grundtanken i den katolska metoden är Aristoteles tes att lika fall bör behandlas lika. Även om varje moraliskt problem är unikt och måste bedömas för sig är det ofta fruktbart att jämföra varje enskilt fall med andra liknande fall. Om vi tycker det är fel att döda en person i ett fall men rätt i ett annat bör vi klart och tydligt kunna tala om vari den moraliskt relevanta skillnaden består. Om fallen är *precis lika* bör de också behandlas *precis lika*, och är de *ganska lika* ska skillnaden i behandling som mest förbli *ganska lika*.

Många av de konkreta moraliska ställningstaganden som förespråkare för den katolska metoden förfäktar är, enligt min mening, helt uppåt väggarna. Detta gäller särskilt den katolska kyrkans syn på äktenskap och familjeplanering. Men bara för att kyrkan har fel i många konkreta moraliska ställningstaganden betyder inte det att alla delar av deras metod är fel.

Nästa moraliska metod jag vill ta upp är det som Beauchamp and Childress i sin bok *Principles of Biomedical Ethics* kallar för *midlevel principles*. På svenska blir detta "mellannivåprinciper". Beauchamp and Childress nämner fyra exempel på mellannivåprinciper: autonomi-principen, ickeskadapprincipen, nyttoprincipen, och rättvisepprincipen. Dessa principer gäller *prima facie*, dvs. vid första ögonkastet. Vad vi slutligen bör göra i ett konkret fall kräver att vi först reder ut vilka av de fyra principerna som är relevanta i det aktuella fallet och sedan viktas och balanserar de tillämpliga principerna mot varandra.

Ett uppenbart problem med mellannivåprinciper, vilket kritiker ofta och gärna påpekar, är att det tenderar att vara en smula oklart hur olika principer ska viktas och balanseras mot varandra. Ord som vikt och balans för tankarna till fysiska objekt som påverkas av olika krafter. Men den som försöker göra reda för vad detta betyder i en moralfilosofisk kontext stöter snabbt på problem. Det blir lätt snömos av alltihopa. I praktiken är det därför ofta svårt att tillämpa mellannivåprinciper på konkreta moraliska frågor.

4. MORALISKA PRINCIPER SOM GEOMETRISKA OBJEKT

Grundtanken i den geometriska metod jag vill föreslå är att vi bör tänka på moraliska principer inom den tillämpade etikens område som geometriska objekt. Om vi följer detta råd kan vi enkelt rita en karta över det moraliska landskapet, vilket gör det lättare att reda ut vad man bör göra och varför.

Vi kan betrakta begreppet *fall* som ett primitivt begrepp i detta sammanhang. Ofta är det lämpligt att beskriva fall verbalt, t.ex. genom att författa en kortare text som beskriver det konkreta moraliska problem vi vill ta ställning till. Varje fall är en *punkt* i ett geometriskt rum. Till att börja med vet vi inte så mycket om var varje enskild punkt är belägen, men vi kan ordna alla fall (punkter) efter hur *lika* de är ur moralisk synpunkt. Lika fall placeras nära varandra i det geometriska rummet, medan olika fall placeras längre bort. Avståndet mellan två fall representerar alltså deras grad av moralisk likhet.

Rent konkret kan vi jämföra graden av likhet mellan olika fall genom att betrakta ett antal fallbeskrivningar och sedan ställa oss frågan "Hur lika är dessa fall ur moralisk synvinkel?" Vi erhåller då en avståndstabell av det slag som återges i figur 1. Siffrorna i tabellen har jag erhållit genom att låta 583 av mina studenter vid Texas A & M University göra parvisa jämförelser av tio fallbeskrivningar på en skala mellan ett och sju. Ju lägre siffra, desto mer lika är fallen. De tio fallen handlar alla om olika teknisktiska frågeställningar, t.ex. om det är rätt av Kina att censurera internet och hur vissa typer av trafiksäkerhetshöjande åtgärder bör prioriteras.

Detta är inte rätt plats att diskutera rimligheten i studenternas bedömningar, det är metoden som räknas. Men det bör påpekas att enigheten i bedömningarna var ganska stor. Standardavvikelsen för varje jämförelse, som gjordes av 30 till 52 studenter, var drygt 1.0 enheter. Helt uppenbart anser studenterna exempelvis fall 5 och 7 vara mycket mer lika varandra än fall 4 och 5.

Påståenden om hur lika eller olika en uppsättning fall är ur moralisk synvinkel är givetvis en typ av värdeomdömen. Den som inte är överens med mina studenters bedömningar kan studera de fallbeskrivningar jag konstruerat (de återges i sin helhet i ett appendix i min bok) och sedan göra egna parvisa bedömningar av moralisk likhet. Den metod jag föreslår syftar inte till att härleda ett bör från ett är.

För att representera parvisa jämförelser mellan tio fall i ett geome-

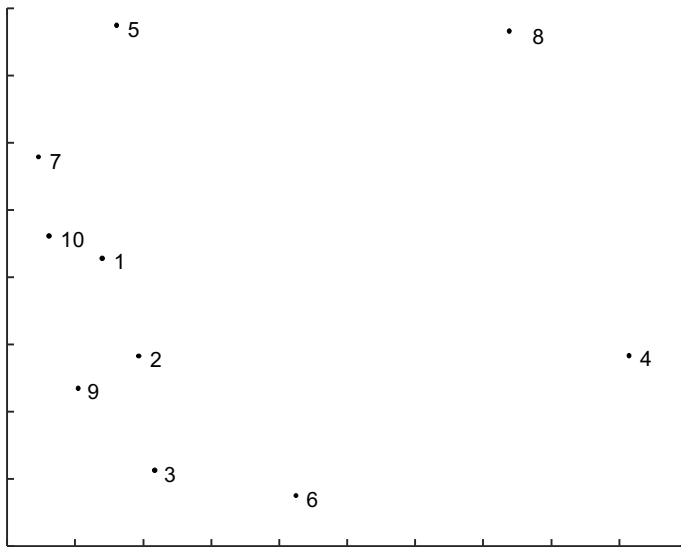
FALL	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	3.4								
3	3.5	2.5							
4	4.6	4.4	4.0						
5	3.1	3.2	*	4.8					
6	3.2	3.8	2.9	3.2	3.5				
7	3.2	3.2	3.4	4.5	0.9	3.8			
8	3.7	4	4.3	2.5	2.5	4.6	4.4		
9	2.4	2.5	2.8	4.4	3.6	*	3.2	4.2	
10	2.1	3.7	2.3	4.3	1.9	3.7	2.2	4.1	2.2

Figur 1. Genomsnittlig likhet mellan tio olika fall. 0 betyder "fullt lika ur moralisk synvinkel" och 7 "inga moraliska likheter alls". Symbolen * betyder att data saknas.

triskt rum krävs 45 datapunkter ($9 + 8 + \dots + 1 = 45$ parvisa jämförelser). För att representera denna information fullt korrekt behöver man som mest betrakta ett rum med 44 dimensioner. Så många dimensioner kan det emellertid vara svårt för vanliga människor att hantera. Av praktiska skäl är det därför fruktbart att reducera antalet dimensioner i det moraliska rummet till två eller tre. Det gör det lättare att förstå och hantera den moraliskt relevanta informationen. Det finns flera standardtekniker för att göra detta. Figur 2 visar en så kallad "klassisk multidimensionell skalning" av värdena i figur 1. Tanken är att avstånden mellan varje par av fall i figuren så väl som möjligt ska motsvara avstånden i tabellen.

Följande analogi kan hjälpa läsaren på rätt spår: Tänk dig att du mäter avståndet mellan tio avlägset belägna städer med måttband längs jordens yta (som ju är ett tredimensionellt objekt). Du vill sedan använda dessa avstånd för att rita en tvådimensionell karta. Du behöver därför reducera antalet dimensioner i dina mätdata från tre till två. I denna process är det oundvikligt att vissa mindre fel introduceras. Som bekant ser nordligt belägna länder som Sverige, Kanada och Ryssland större ut på de flesta kartor än de verkligen är. Om vi skulle rita dem i rätt storlek skulle sydligare länder avbildas i fel storlek, eller så skulle haven se större ut än de verkligen är. Multidimensionell skalning är en metod för att göra de fel som uppstår när vi reducerar antalet dimensioner i en representation så små som möjligt. I exemplet i figur 2 har jag utgått från att moraliska likheter kan representeras som metriska, euklidiska avstånd. Detta är inte ett självklart antagande, men i just detta fall finns det flera överväganden (som jag inte ska gå in på här) som gör att antagandet kan

försvaras. Ibland kan det emellertid vara befogat att använda sig av icke-euklidiska representationer.

Figur 2. En klassisk multidimensionell skalning av Tabell 1. Avstånden mellan varje par av fall motsvarar så väl som möjligt graden av moralisk likhet mellan fallen.

5. MORALISKA PRINCIPER SOM GEOMETRISKA OBJEKT

Att påstå att vissa fall är mer eller mindre lika varandra är en sak. Att klargöra vad man bör göra i alla dessa fall är annan sak. Det är i emellertid i detta andra steg som vissa begrepp hämtade från den katolska metoden och mellannivåprinciper är användbara. Ett exempel är begreppet *paradigmfall*. I vissa, men inte alla, av de tio fall jag studerat är det paradigmiskt klart vad som bör göras. I sådana fall vet vi utan att tveka vilken moralisk princip som bör tillämpas.

Självklart är långt ifrån alla fall paradigmatiska. I vanliga, icke-paradigmatiska fall är det initialt en smula oklart vilken moralisk princip som bör tillämpas och varför.

Jag har viss empirisk evidens för rimligheten i att skilja mellan paradigmfall och andra fall. Exempelvis ansåg 89,5 procent av mina 583 studenter att den så kallade försiktighetsprincipen bör tillämpas på fall ett

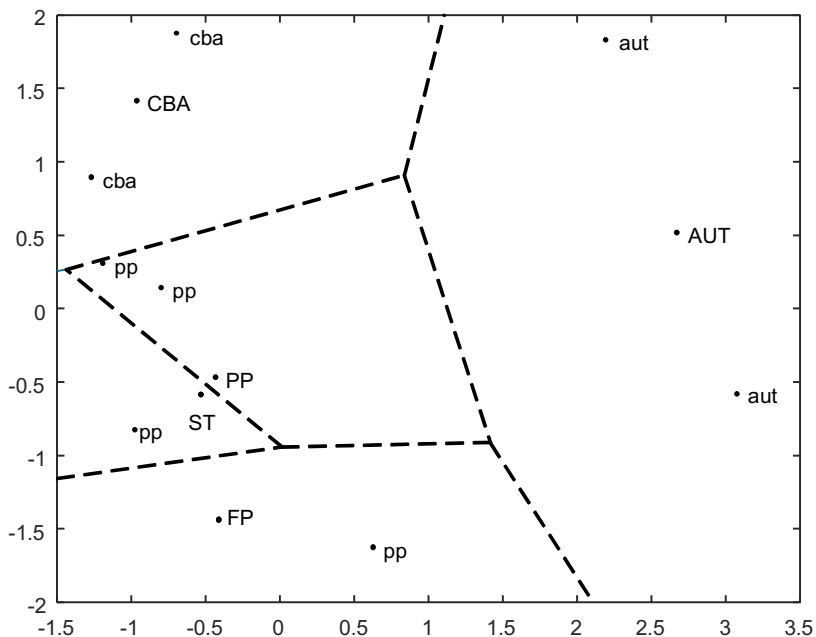
(som handlade om att det var fel att skjuta upp rymdfärjan Challenger i januari 1986 då man mottagit flera varningar om läckor i bränsletankarna). I en undersökning med studenter som respondenter, som inte alltid är motiverade att läsa frågorna innan de svarar, är 89,5 procent så nära total enighet man i praktiken kan komma. I andra fall, som alltså inte var paradigmfall, rådde det betydligt mer oenighet.

Den typ av moraliska principer jag diskuterar här är mellannivåprinciper. I mina empiriska undersökningar har jag låtit studenterna välja mellan fem principer som är relevanta i diskussioner om teknikens etik: försiktighetsprincipen (PP), kostnadsnyttoprincipen (CBA), hållbarhetsprincipen (ST), rättvisepincipen (FP), och autonomiprincipen (AUT).

Hur bör man nu bete sig för att para ihop ett fall med rätt mellannivåprincip? Om fallet ifråga är ett paradigmfall är svaret enkelt: Välj den princip som fallet är paradigmiskt för. (Jag tar för givet att ett fall som mest kan vara paradigmiskt för en princip, aldrig flera.) I alla andra, vanliga fall föreslår jag att man bör jämföra hur likt fallet är med alla närliggande paradigmfall, och välja den princip som svarar mot det mest närliggande paradigmfallet. Om mer än ett paradigmfall uppfyller detta villkor och befinner sig på precis samma avstånd är alla dessa principer applicerbara. (Mer om detta strax.)

Det resonemang jag skisserat ovan lämpar sig väl för geometriska representationer. Vi kan då representera en moralisk princip som en Voronoitesselation av de fall den är tillämpbar på. En Voronoitesselation består av en såddpunkt, i detta fall ett paradigmfall, och alla punkter som befinner sig närmare denna såddpunkt än någon annan såddpunkt. I figur 3 är såddpunkten för varje princip den punkt som beskrivs med stora bokstäver (PP, CBA, ST, FP, AUT). De streckade linjerna är belägna precis halvvägs mellan varje par av såddpunkter (paradigmfall). Punkterna som beskrivs med små bokstäver (pp, cba, st, fp, aut) är vanliga, icke-paradigmatiska fall. Varje mellannivåprincip är tillämpbar på alla fall inom respektive Voronoiregion.

Figur 3 är baserad på verkliga data från den ovan nämnda gruppen studenter, inte hypotetiska resonemang. Notera att studenternas uppfattningar är koherenta i den mening att majoriteten, i nästan alla fall, faktiskt väljer att tillämpa den princip på testfallen som hör till "rätt" Voronoiregion. Enda undantagen är två icke-paradigmatiska fall för försiktighetsprincipen (pp), som studenterna placerat i fel Voronoiregion, nämligen i regionerna för principerna ST och FP.

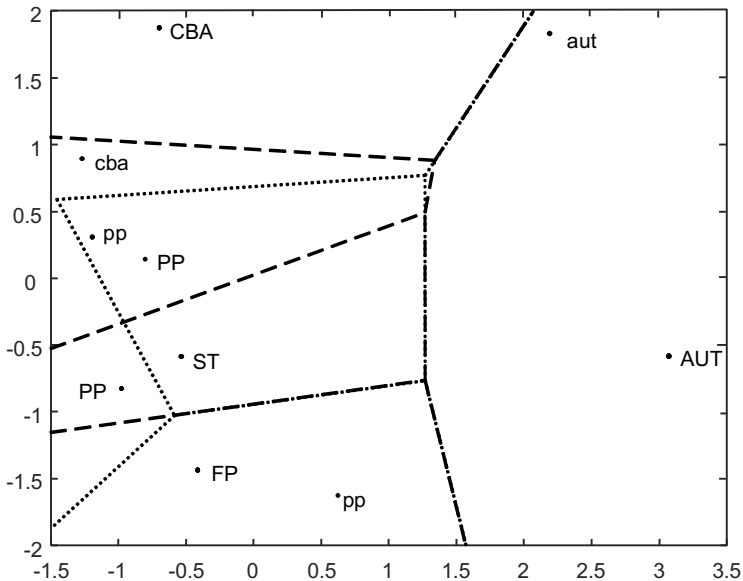
Figur 3. En geometrisk representation av fem mellannivåprinciper.

I figur 3 har jag beräknat paradigmfallens läge *ex post*, dvs. genom att i efterhand fastställa tyngdpunkten för de fall som de flesta ansåg en viss princip vara tillämplig på. Ett annat, och ibland kanske rimligare tillvägagångssätt, är att fastställa paradigmfallens (såddpunkternas) läge *ex ante*, dvs. genom att välja ut paradigmfallen innan den geometriska analysen påbörjas. Exempelvis kan det faktum att nästan alla studenter var eniga om att försiktighetsprincipen bör tillämpas på fall ett vara ett skäl att behandla detta fall som ett paradigmfall *ex ante*.

I figur 4 har jag använt mig av *ex ante* metoden för att fastställa paradigmfallens läge. Notera att det är fullt möjligt att vissa principer har mer än ett paradigmfall, vilket vi ser exempel på i figuren. Försiktighetsprincipen har två paradigmfall (markerade med PP), vilket leder till mer komplexa Voronoitesselationer. Ett intressant exempel är det icke-paradigmatiska fallet för kostnadsnyttoprincipen (cba) i figur 4. Beroende på vilket av de två paradigmfallen för försiktighetsprincipen vi utgår ifrån bör vi antingen tillämpa kostnadsnyttoprincipen (CBA) eller försiktighetsprincipen (PP) på detta fall.

Mitt förslag för hur vi bör analysera denna typ av situationer, som jag har argumenterat utförligt för i kapitel 2 i min bok om multidimensionell konsekventialism (2013), är att i dessa fall ställs två konkklusiva moraliska överväganden mot varandra. Därför är moralisk riktighet en icke-binär egenskap. Vissa handlingar är både rätt och fel, men bara till viss grad. Mellan moraliskt svart och vitt finns alltså en moralisk gråzon i vilken moralisk riktighet varierar i grader. Samma analys kan även tillämpas på fall som befinner sig precis på gränsen (de streckade linjerna) mellan två Voronoiregioner.

Förutom den undersökning med 583 studenter jag nämnt ovan har jag även gjort två andra empiriska undersökningar, varav en med 240 filosofer. Deras bedömningar av moralisk likhet var nästan samma som studenternas, och "storleken" samt det inbördes läget mellan principerna var därför också ungefär densamma. Detta talar för att resultaten inte är godtyckliga.

Figur 4. En geometrisk representation av fem mellannivåprinciper i vilken försiktighetsprincipen (PP) definieras av två paradigmfall. Notera de överlappande, moraliska gråzonerna mellan olika principer.

6. SLUTSATS

Den geometriska ansats som skisserats här gör det möjligt att på ett intellektuellt stringent sätt balansera motstridiga mellannivåprinciper mot varandra genom att representera dessa som geometriska objekt. Eftersom vi ofta inte vet vilken mellannivåprincip som bör tillämpas på ett specifikt fall gör metoden det möjligt att para ihop rätt princip med varje enskilt fall genom att bedöma hur lika olika fall är ur moralisk synvinkel. Vidare tycks det även finnas vissa empiriska skäl att tro att folk är ganska duktiga på att bedöma moralisk likhet på ett koherent sätt.

LITTERATUR

- Beauchamp, T. L., och J. F. Childress. 1979/1994/2013. *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press.
- Gärdenfors, P. 2000. *Conceptual Spaces: The Geometry of Thought*. Cambridge, MA: MIT Press.
- . 2014. *The Geometry of Meaning: Semantics Based on Conceptual Spaces*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kagan, S. 2012. *The Geometry of Desert*. New York: Oxford University Press.
- Peterson, M. 2013. *The Dimensions of Consequentialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2017. *The Ethics of Technology: A Geometric Analysis of Five Moral Principles*. Under utgivning på Oxford University Press.